

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**Психолого-педагогічний факультет
Кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи**

«До захисту допущено»

Завідувач кафедри

_____ Шимко І.М.

_____ 2023 р._

Реєстраційний № _____

« __ » _____ 2023 р.

**СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РОБОТИ З ДІТЬМИ РІЗНИХ
ВІКОВИХ КАТЕГОРІЙ У ПОЗАШКІЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ**

Кваліфікаційна робота
студентки групи ЗСП-19
ступінь вищої освіти бакалавр
спеціальності 231 Соціальна робота
Заболотної Дарини Вадимівни

Керівник
доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри практичної
психології
Мірошник З. М.

Оцінка:

Національна шкала _____

Шкала ECTS _____ Кількість балів _____

Голова ЕК _____

Члени ЕК _____

ЗАПЕВНЕННЯ

Я, Заболотна Дарина Вадимівна, розумію і підтримую політику Криворізького державного педагогічного університету з академічної доброчесності. Запевняю, що ця кваліфікаційна робота виконана самостійно, не містить академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. Я не надавала і не одержувала недозволену допомогу під час підготовки цієї роботи. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело.

Із чинним Положенням про запобігання та виявлення академічного плагіату в роботах здобувачів вищої освіти Криворізького державного педагогічного університету ознайомена. Чітко усвідомлюю, що в разі виявлення у кваліфікаційній роботі порушення академічної доброчесності робота не допускається до захисту або оцінюється незадовільно.

(підпис, _____)

Роботу виконано на кафедрі соціальної педагогіки і соціальної роботи Криворізького державного педагогічного університету, Міністерство освіти і науки України.

Захист кваліфікаційної роботи відбудеться «17» червня 2023 року о 9.00 годині на засіданні екзаменаційної комісії з атестації здобувачів вищої освіти зі спеціальності 231 Соціальна робота.

Адреса: Навчальний корпус № 4 Криворізького державного педагогічного університету, Дніпропетровська обл., м. Кривий Ріг, вул. Героїв АТО, буд. 79А.

Науковий керівник:

доктор психологічних наук, професор

Мірошник Зоя Михайлівна, завідувач кафедри практичної психології Криворізького державного педагогічного університету

Рецензент:

кандидат педагогічних наук, доцент

Шимко Ія Миколаївна, завідувач кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи Криворізького державного педагогічного університету

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА В ЗАКЛАДАХ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ.	
1.1. Нормативно-правове обґрунтування проблеми.....	7
1.2. Особливості роботи соціального педагога в закладах позашкільної освіти.....	16
Висновок до першого розділу.....	20
РОЗДІЛ 2. СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД ДІТЕЙ РІЗНИХ ВІКОВИХ КАТЕГОРІЙ.	
2.1. Молодший дошкільний вік.....	21
2.2. Старший дошкільний вік.....	24
2.3. Молодший шкільний вік.....	27
2.4. Ранній підлітковий вік.....	29
2.5. Підлітковий вік.....	33
2.5.1. Ранній підлітковий вік.....	33
2.5.2. Старший підлітковий вік.....	35
Висновок до другого розділу.....	39
РОЗДІЛ 3. РОБОТА З ДІТЬМИ РІЗНИХ ВІКОВИХ КАТЕГОРІЙ В ЗАКЛАДАХ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ.	
3.1. Зміст, специфіка роботи з дітьми різних вікових категорій в закладах позашкільної освіти.....	41
3.2. Умови ефективної роботи з дітьми різних вікових категорій в закладах позашкільної освіти.....	49
3.3. Із досвіду роботи в різновіковій дошкільній групі закладу дошкільної освіти.....	51
Висновок до третього розділу.....	54
ВИСНОВКИ.....	55
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	56

ВСТУП

Актуальність дослідження. Позашкільна освіта є складною складовою цілісної системи освіти в Україні. Її оптимальне функціонування залежить від багатьох факторів, але більшою мірою від педагогічної майстерності вчителя. Удосконалення педагогічної майстерності педагогів різних профілів є головною умовою подальшого підвищення якості освітньо-виховної роботи в зазначених закладах і приведення її у відповідності до вимог життя в умовах модернізації українського суспільства.

На сьогодні роль системи позашкільної освіти в підготовці підростаючого покоління істотно зростає. Вона покликана розв'язати найважливішу соціальну проблему. Пов'язану із виявленням і розвитком нахилів і здібностей дітей, які забезпечать їх стійкий саморозвиток в житті.

Система позашкільної освіти все більше сприймається як сфера послуг (специфічних, пов'язаних із формуванням особистості людини, виробленням інтелектуальних ресурсів, передачі цінностей культури). У силу цього процес модернізації системи позашкільної освіти сприяє тому, що заклади позашкільної освіти стають суб'єктами ринку освітніх послуг. А тому велику увагу слід приділяти аналітиці проблем системи позашкільної освіти, а їх немало: недостатність вивченості соціального замовлення на зазначені послуги, недостатнє розмаїття послуг у цій сфері, низьке матеріальне становище багатьох сімей, недостатня кількість дітей тощо. Не менш важливою проблемою, що вимагає якнайскорішого розв'язання, є те, що в закладах позашкільної освіти доводиться працювати одночасно із дітьми різних вікових категорій (пошук оптимальних і ефективних методів і прийомів роботи, створення сприятливих умов для успішної реалізації цієї роботи). Цим і обумовлена актуальність нашого дослідження.

Об'єкт дослідження: система роботи в закладах позашкільної освіти дітей та молоді.

Предмет дослідження: особливості роботи з дітьми різних вікових категорій у закладах позашкільної освіти.

Мета дослідження: визначити оптимальні методи й прийоми, що дозволять створити умови для ефективної реалізації роботи з дітьми різних вікових категорій у закладах позашкільної освіти;

Завдання дослідження:

- ✓ опрацювати нормативні документи, що регулюють функціонування закладів позашкільної освіти в Україні;
- ✓ з'ясувати психологічні особливості дітей різних вікових категорій;
- ✓ з'ясувати зміст і специфіку роботи педагогів з дітьми різних вікових категорій;
- ✓ проаналізувати методи й прийоми роботи, що є ефективними для творення сприятливих умов у процесі роботи з дітьми різних вікових категорій.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що розширює і конкретизує наукові уявлення про соціально-педагогічні умови ефективності роботи з дітьми різновікових категорій в закладах позашкільної освіти; стимулює подальші дослідження в галузі теорії позашкільної освіти.

Практичне значення роботи: сформульовані принципи та умови, які необхідно враховувати і створювати при організації занять в закладах позашкільної освіти під час роботи з дітьми різних вікових категорій.

РОЗДІЛ 1. НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ОБГРУНТУВАННЯ ПРОБЛЕМИ

1.1. Нормативно-правове обґрунтування проблеми

Позашкільна освіта України – це складова частина структури національної системи освіти, статус якої закріплено окремими законодавчо-нормативними документами:

1. Закон України «Про позашкільну освіту» (2000).
2. Накази Президента України:
 - ✓ «Про заходи з розвитку системи виявлення й підтримки обдарованих та талановитих дітей та молоді» (2010);
 - ✓ «Про положення про стипендії Президента України переможцям Всеукраїнських учнівських олімпіад з базових навчальних предметів і Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт учнів – членів Малої академії наук України» (2006).
3. Постановами Кабінету Міністрів України прийняті:
 - ✓ Перелік типів позашкільних навчальних закладів і Положення про позашкільний навчальний заклад (2001);
 - ✓ Положення про стипендії Президента України переможцям Всеукраїнських учнівських олімпіад з базових навчальних предметів і Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт учнів – членів Малої академії наук України (2006).
4. Затверджені наказами Міністерства:
 - ✓ Положення про всі види позашкільних навчальних закладів (2002-2010);
 - ✓ Порядок видачі випускникам позашкільних навчальних закладів свідоцтв про позашкільну освіту (2001);
 - ✓ Порядок державної атестації загальноосвітніх дошкільних і позашкільних навчальних закладів (2001);
 - ✓ Орієнтовні критерії оцінки діяльності позашкільних навчальних закладів (2003);

✓ Положення про порядок організації індивідуальної й групової роботи в позашкільних закладах (2004);

✓ Положення про Всеукраїнський конкурс майстерності педагогічних працівників позашкільних навчальних закладів (2005);

✓ Типові навчальні плани для організації навчально-виховного процесу в позашкільних навчальних закладах системи Міністерства освіти й науки України (2008);

✓ Приблизні Типові штатні нормативи позашкільних навчальних закладів державної й комунальної форм власної системи Міністерства освіти й науки України (2010).

Державна політика в сфері позашкільної освіти спрямовані на:

- ✓ створення умов для отримання вихованцями позашкільної освіти;
- ✓ збереження й розвитку мережі державних й комунальних позашкільних навчальних закладів без права їх перепрофілювання, перепідкорення, злиття, закриття, передачі приміщень, обладнання, техніки в оренду;
- ✓ координація зусиль органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, організацій, об'єднань громадян й родини з метою подальшого розвитку позашкільної освіти [15, с. 8].

Законом України «Про позашкільну освіту» (стаття 1) тлумачить терміни «позашкільна освіта» й «позашкільний навчальний заклад».

Позашкільна освіта – сукупність знань, умінь і навичок, який отримують вихованці, учні й слухачі в позашкільних навчальних закладах у час, вільний від навчання в загальноосвітніх й інших навчальних закладах.

Позашкільний навчальний заклад – складова система позашкільної освіти, яка надає знання, формуючи вміння й навички за інтересами, забезпечує потреби особистості в творчій самореалізації й інтелектуальний, духовний й фізичний розвиток, підготовку до активної професійної й суспільної діяльності, створює умови для соціального захисту й організації змістового дозвілля у відповідності до здібностей, обдарованості й стану здоров'я вихованців, учнів й слухачів [10].

У статті 6 в частині другій йдеться, що отримання позашкільної освіти ґрунтується на принципі добровільності вибору типів закладів і видів діяльності, а також здійснюється за участі батьків або осіб, які їх замінюють, трудових колективів, суспільних організацій, спільнот, фондів [10].

Стаття 8 Закону «Про позашкільну освіту» визначає основні завдання позашкільної освіти є:

- ✓ виховання громадянина України;
- ✓ вільний розвиток особистості й формування її соціально-суспільного досвіду;
- ✓ виховання у вихованців, учнів й слухачів поваги до Конституції України, правам і свободам людини й громадянина, почуття власної гідності, відповідальності перед законом за свої дії;
- ✓ виховання у вихованців, учнів й слухачів патріотизму, любові до України, повагу до народних звичаїв, традицій, національних цінностей Українського народу, а також інших націй і народів;
- ✓ виховання у вихованців, учнів і слухачів шанобливого ставлення до родини й людей похилого віку;
- ✓ створення умов для творчого, інтелектуального, духовного й фізичного розвитку вихованців, учнів і слухачів;
- ✓ формування у вихованців, учнів і слухачів, свідомого й відповідального ставлення до власного здоров'я й здоров'я оточуючих, навичок безпечної поведінки;
- ✓ задоволення освітньо-культурних потреб вихованців, учнів і слухачів, які не забезпечується іншими складовими структури освіти;
- ✓ задоволення потреб вихованців, учнів і слухачів у професійному самовизначенні й творчій самореалізації;
- ✓ пошук, розвиток і підтримка здібних, обдарованих і талановитих вихованців, учнів і слухачів;

- ✓ вдосконалення фізичного розвитку вихованців, учнів і слухачів підготовки спортивного резерву для збірних команд України з різних видів спорту;
- ✓ організація дозвілля вихованців, учнів і слухачів, пошук його нових форм, профілактика безпритульності, правопорушень;
- ✓ виховання в учасників навчально-виховного процесу свідомого ставлення до власної безпеки й безпечності оточуючих;
- ✓ формування здорового способу життя вихованців, учнів і слухачів;
- ✓ здійснення інформаційно-методичної й організаційно-масової роботи [10].

У статті 12 в першій частині позашкільний навчальний заклад за своїми організаційно-правовим формам може бути державної, комунальної або часткової форми власності.

Частина третя статті 14 регламентує класифікацію закладів позашкільної освіти за трьома рівнями:

- ✓ початковий рівень – творче об'єднання загальнорозвиваючого напрямку, які сприяють виявленню здібностей, обдарованості вихованців, учнів і слухачів або розвитку інтересу до творчої діяльності;
- ✓ основний рівень – творчі об'єднання, які розвивають стійкі інтереси вихованців, учнів і слухачів, дають їм знання, практичні уміння й навички, задовольняють потреби в професійній орієнтації;
- ✓ вищий рівень – творчі об'єднання за інтересами для здібних і обдарованих вихованців, учнів і слухачів [10].

Приватні позашкільні заклади позашкільної освіти здійснюють свою освітню діяльність після реєстрації уставу й за наявності ліцензії, виданої встановленою законодавством України порядку.

Суб'єкти, що отримали ліцензію, на здійснення освітньої діяльності (індивідуальні й колективні форми), зобов'язані:

✓ здійснювати діяльність у відповідності до річного плану, навчальних планів і програмами для гуртків, груп й інших творчих об'єднань;

✓ надавати учням, які вступають в заклад позашкільної освіти, і їх батьків (особам, які їх замінюють) достовірну інформацію про тип закладу й форми власності, умови прийому, плата за навчання, зміст і профіль навчання, вид документів, які будуть отримувати випускники закладу;

✓ надавати інформаційно-методичну допомогу педагогічним колективам навчальних закладів регіону, молодіжним. Дитячим й суспільним на основі відповідних угод.

✓ у статті 17 першій частині визначено тривалість занять: у закладі позашкільної освіти визначається планами й програмами з урахуванням психофізичного розвитку й припустимого навантаження для різних вікових категорій й складають для вихованців, учнів й слухачів:

- у віці від 5 до 6 років – 3 хвилини;
- у віці від 6 до 7 років – 35 хвилини;
- інших – 45 хвилини [10].

У статті 20 в частині четвертій зазначено, що органи виконавчої влади встановлюють різні види морального стимулювання й матеріально заохочення для переможців місцевих, районних, міських, обласних, всеукраїнських і міжнародних конкурсів, турнірів, олімпіад, виставок, змагань.

У четвертій частині статті 12 визначено, що позашкільні навчальні заклади можуть бути комплексними та багатопрофільними [10].

Основними нормативно-правовими документами України визначено й структуру позашкільної освіти.

Типи позашкільних навчальних закладів:

✓ центри, доми, клуби науково-технічної творчості, станції юних техніків;

✓ центри, доми, клуби еколого-натуралістичної творчості, станції юних натуралістів;

✓ центри, доми, клуби туризму, краєзнавства, спорту й екскурсій, станції юних туристів;

✓ центри, доми, клуби художньо-естетичної творчості;

✓ центри національно- та воєнно-патріотичного напрямків;

✓ клуби фізичної підготовки;

✓ малі академії наук;

✓ малі академії мистецтв;

✓ дитячі флотилії моряків і річників;

✓ дитячі парки;

✓ інші заклади [29].

Основними напрямками позашкільної освіти є:

✓ дослідницько-експериментальний;

✓ науково-технічний;

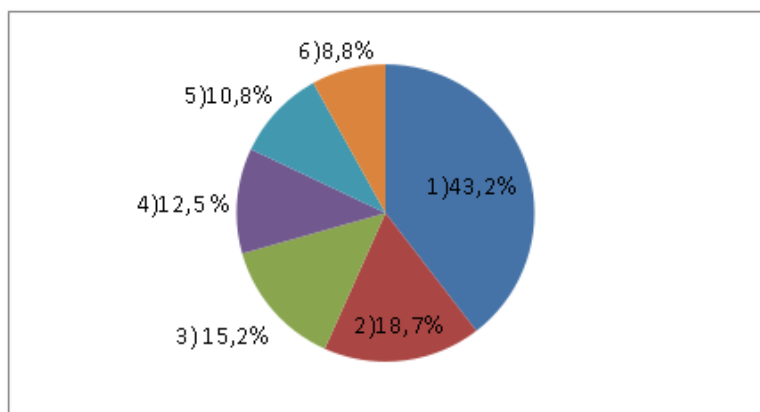
✓ еколого-натуралістичний;

✓ туристично-краєзнавчий;

✓ гуманітарний;

✓ художньо-естетичний [29].

Кількість закладів з кожного напрямку відповідно залежить від кількості зайнятості дітей з того чи іншого напрямку. За даними Міністерства освіти й науки України станом на 2022 рік розподіл дітей за напрямками діяльності в позашкільній сфері освіти має таке співвідношення:

1) художньо-естетичний напрямок;

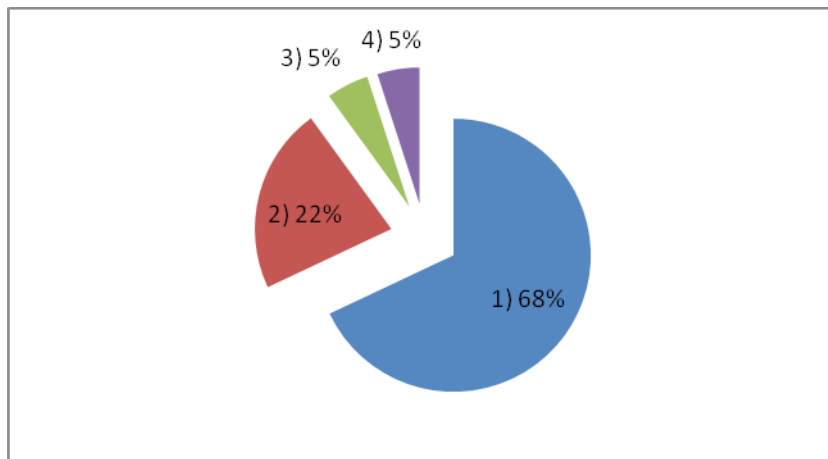
2) науково-технічний;

3) еколого-

натуралістичний;

- 4) туристично-краєзнавчий;
- 5) спортивний.

Досить показово характеризують структуру позашкільної освіти й освітній рівень педагогічного складу позашкільних закладів освіти:

- 1) мають вищу освіту;
- 2) середню спеціальну;
- 3) незакінчену вищу;
- 4) загальну середню.

Державними центрами позашкільної освіти є:

- ✓ Національний еколого-натуралістичний центр молоді;
- ✓ Український державний центр позашкільної освіти;
- ✓ Український державний центр туризму й краєзнавства учнівської молоді;
- ✓ Національний центр «Мала академія наук України» [29].

Національний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді

Позашкільний навчальний заклад, що координує науково-методичну, організаційно-масову й навчально-виховну діяльність центрів, домів, клубів еколого-натуралістичної творчості учнівської молоді, станцій юних натуралістів.

Напрямки роботи центру: екологічний, дослідницько-експериментальний, бібліотеко-бібліографічний, реабілітаційно-оздоровчий, туристично-краєзнавчий, декоративно-ужитковий, допрофесійної підготовки,

методичний, видавничої діяльності, підвищення кваліфікації й перепідготовки педагогів тощо.

До структури Центру входять Всеукраїнська заочно біологічна школа, наукове товариство «Ерудит», природознавчо-науковий ліцей, школа декоративно-ужиткового мистецтва, аквакомплекс, центр селекції й генетики, дендропарк, чотирнадцять відділів і лабораторій. Загалом в Україні це 157 центрів, домів, клубів, станцій юних натуралістів [10].

Український державний центр позашкільної роботи

Це комплексний багатопрофільний позашкільний навчальний заклад, що координує діяльність 1080 позашкільних навчальних закладів України науково-технічного й художньо-естетичного напрямків.

Пошук і підтримку обдарованих дітей здійснює через систему масових заходів (районних або місцевих, обласних, всеукраїнських). Традиційно всеукраїнські масові заходи сумісні із оздоровленням і відпочинком дітей та молоді [10].

Український державний центр туризму й краєзнавства учнівської молоді.

Профільний позашкільний навчальний заклад, який засобами туризму, краєзнавства, спорту та екскурсій надає дітям і молоді позашкільну освіту, спрямовану на отримання знань, умінь і навичок за інтересами, забезпечує потреби особистості в творчій самореалізації й організації змістовного дозвілля в позаурочний час.

Центр є координатором навчально-методичної, організаційно-масової й навчально-виховної роботи центрів туризму й краєзнавства й позашкільних навчальних закладів національно- й воєнно-патріотичного напрямку, проводить інформаційно-методичну й організаційно-масову роботу зі студентською молоддю [10].

Національний центр «Мала академія наук України» (МАНУ)

МАНУ – форма організації дослідницько-експериментального напрямку позашкільної освіти, цілісна, багаторівнева система ошуку й відбору обдарованих дітей.

МАНУ об'єднує 27 територіальних відділень регіонального рівня, які керують роботою районних територіальних відділень й наукових товариств учнів.

Завдання МАНУ:

- ✓ реалізація державної політики в галузі роботи з обдарованими дітьми;
- ✓ пошук, розвиток й соціальна підтримка обдарованих учнів;
- ✓ залучення обдарованих дітей до науково-дослідницької діяльності;
- ✓ забезпечення потреб учнів у професійному самовизначенні й творчій реалізації;
- ✓ створення сприятливого соціального середовища для обдарованих дітей України;
- ✓ використання в навчальному процесі сучасних прийомів і методик, орієнтованих на дослідницьку діяльність учнів;
- ✓ організація соціальної підтримки талановитих педагогів, що виховують наукову зміну.

Пріоритетні напрямки діяльності МАНУ:

- популяризація діяльності МАНУ, досягнення обдарованої молоді, передового педагогічного досвіду;
- співпраця з навчальними й науковими закладами, громадськими організаціями; міжнародне співробітництво;
- підвищення професійної компетентності педагогічних кадрів системи МАНУ;
- науково-методичне забезпечення дослідницько-експериментального напрямку позашкільної освіти;
- проведення масових заходів з обдарованими дітьми;
- освітні проєкти МАНУ.

Усього в системі МАНУ працює більше 7 тисяч гуртків, секцій, в яких науковою діяльністю займається більше 200 тисяч юних дослідників (33,%1 – це учні шкіл сільської місцевості [10].

1.2. Особливості роботи соціального педагога в закладах позашкільної освіти

У штаті закладів позашкільної освіти соціальний педагог з'явився порівняно недавно, тому варто з'ясувати особливості роботи соціального педагога в зазначених освітніх закладах.

Вивчення досвіду діяльності соціальних педагогів в закладах позашкільної освіти дозволило виділити певні особливості їх роботи.

Соціальний педагог – це спеціаліст, що організовує виховну роботу з дітьми, молоддю й дорослими в різноманітних соціокультурних середовищах (родина, позашкільна освіта тощо). Він вивчає психолого-педагогічні особливості особистості й оточуючого її мікросередовища, виявляє інтереси й потреби, відхилення в поведінці, конфліктні ситуації й надає своєчасну соціальну допомогу й підтримку; сприяє реалізації прав і свобод дітей, забезпечення охорони їх життя і здоров'я [32, с. 58].

Об'єктом діяльності соціального педагога може бути дитина, родина, група, окрема людина, організація.

Будучи посередником в системі взаємодії особистості, родини, суспільства, соціальний педагог впливає на створення виховних гуманних відносин в соціумі, сфері родини, сімейно-сусідському оточенні, за місцем проживання. Діяльність соціального педагога дозволяє своєчасно діагностувати, виявляти й педагогічно цілеспрямовано впливати на характер взаємин між дітьми, розвивати корисні ініціативи, творчість, різноманітні види взаємодопомоги, формувати цінності орієнтації особистості [32, с. 58].

Функції соціального педагога в закладах позашкільної освіти є такими:

- ✓ освітньо-виховна – спеціаліст забезпечує цілеспрямований педагогічний вплив й діяльність дітей і дорослих, сприяє освітній і виховній роботі у всіх соціальних інститутах в зоні свого професійного впливу: родини, освітніх закладів, трудових колективів, засобів масової інформації тощо;
- ✓ діагностична – спеціаліст ставить соціальний діагноз», вивчає психологічні та вікові особливості, здібності людини, світ її інтересів, коло

спілкування в умовах її життя, виявляє позитивні або негативні впливи, проблеми;

✓ організаторська – спеціаліст організовує ту чи іншу суспільно-цінну діяльність дітей і дорослих, допомагає в працевлаштуванні, в професійній орієнтації та адаптації, координує діяльність підліткових і молодіжних об'єднань, впливає на взаємодію клієнта з медичними, освітніми, культурними, спортивними, правовими закладами, суспільствами та благодійними організаціями, забезпечує реалізацію планів, проєктів, програм;

✓ прогностична – спеціаліст бере участь в розробці планів, програм і прогнозів соціального розвитку мікрорайону й конкретного мікросоціуму, діяльність різноманітних інститутів, розробляє соціально-педагогічну програму розвитку особистості конкретної дитини, схеми й алгоритми розв'язання конкретних соціально-педагогічних завдань;

✓ профілактична й соціально-терапевтична – спеціаліст бере участь і приводить в дію соціально-правові, юридичні й психологічні механізми попередження й подолання негативних впливів, організовує соціотерапевтичну допомогу тим, хто її потребує, забезпечує захист прав людини в суспільстві, надає допомогою підліткам і молоді в період соціального й професійного самовизначення;

✓ організаційно-комунікативна – спеціаліст сприяє включенню добровільних помічників, населення в соціальну роботу, в спільну працю й і відпочинок, ділові й особистісні контакти, зосереджує інформацію й налагоджує взаємодії між різноманітними соціальними інститутами в їх роботі з клієнтами;

✓ охоронно-захисна – спеціаліст весь арсенал правових норм спрямовує на захист інтересів клієнтів, сприяє застосуванню заходів примусу й юридичної відповідальності стосовно осіб, що чинять прямі або опосередковані протиправні впливи на клієнтів;

✓ посередниця – спеціаліст здійснює зв'язки між родиною, освітнім закладом, найближчим оточенням, офіційними інстанціями в інтересах дитини [35, с. 12].

Відповідно до кваліфікаційної характеристики соціальний педагог в закладах позашкільної освіти має займатися:

✓ вивченням медико-психолого-педагогічних особливостей особистості та її мікросередовища, інтересів і потреб людини, умов життя; збором інформації, пов'язаної з потребами дитини; виявленням труднощів і проблем в середовищі дитини, підлітків, їх родини;

✓ організацією соціальної, оздоровчої, виховної діяльності в закладах позашкільної освіти й соціумі, різноманітних видах співпраці дорослих та дітей, сприянням в розвитку соціальних ініціатив, новацій, творчості, фізичного й морального вдосконалення, різноманітних видів взаємодопомоги;

✓ наданням професійної допомоги дітям й батькам у вирішенні особистих і соціальних проблем; роботою з попередження правопорушень, з реабілітації клієнтів / своєчасному виявленню й розв'язанню конфліктних ситуацій, попередженню відхилень у поведінці дітей;

✓ представленням й захистом інтересів дітей, їх сімей у взаєминах із різноманітними державними, суспільними структурами, сприянням в підвищенні соціального статусу родини, зміцненні й розвитку її оздоровчо-виховного потенціалу шляхом забезпечення пріоритету інтересів родин в діяльності державних закладів [35, с. 58].

Основними напрямками соціально-педагогічної роботи в закладах позашкільної освіти:

✓ допомога родині в проблемах, пов'язаних з навчанням, доглядом за дитиною;

✓ допомога дитині в усуненні причин, що негативно впливають на неї;

✓ організація соціально-педагогічних програм, спрямованих на підтримку особливих категорій дітей – обдарованих або дітей з обмеженими можливостями здоров'я;

- ✓ розпізнавання, діагностування й розв'язання конфліктів, проблем, важких життєвих ситуацій, що торкаються інтересів дитини, на ранніх стадіях розвитку з метою попередження серйозних наслідків;
- ✓ індивідуальні й групові консультації дітей, батьків, педагогів, адміністрації з питань розв'язання проблемних ситуацій, конфліктів. Зняття стресу, виховання дітей в родині тощо;
- ✓ виявлення запитів, потреб дітей й розробка заходів допомоги конкретним учням із залученням спеціалістів;
- ✓ допомога педагогам в розв'язанні конфліктів з дітьми, у виявленні проблем в навчально-виховній роботі, у визначенні заходів їх подолання;
- ✓ проєктування, розробка планів і програм з різних напрямків соціально-педагогічної діяльності закладу позашкільної освіти (оздоровлення, комунікації, реабілітації, адаптації дітей тощо);
- ✓ пропаганда та роз'яснення прав дітей, родин, педагогів [32, с. 60].

Зміст роботи соціального педагога у відповідності до кваліфікаційної характеристик визначається її педагогічної спрямованості, вся професійна діяльність являє собою комплекс заходів з виховання, світи й соціального захисту особистості в закладах позашкільної освіти.

Однак сам вибір заходів не може бути довільним, а обумовлений попередньо отриманими даними, які потребують аналізу й соціально-педагогічної інтерпретації. Тому значний час в діяльності соціального педагога, особливо на початковому етапі, займає вивчення психолого-медико-педагогічних особливостей особистості здобувачів позашкільної освіти й соціального середовища, умов життя. У процесі вивчення (діагностики, дослідження) виявляються інтереси й потреби, труднощі й проблеми, конфліктні ситуації, відхилення в поведінці, типологія сімей, їх соціальний і педагогічний портрет тощо. Тому в методичному арсеналі соціального педагога значне місце займають діагностичні методики: тестування, опитування, анкетування тощо.

Діагностичний інструмент соціального педагога включає в себе як соціологічні, так і психологічні методики. Також великий інтерес являють собою різноманітні звіти, довідки, таблиці, медичні карти тощо, що завжди в наявності в закладі позашкільної освіти [27, с. 42].

Висновок до першого розділу

Отже, функціонування закладів позашкільної роботи в Україні регулюється Законом України «Про позашкільну освіту» (2000), а також відповідними наказами Президентів України та Постановами Кабінету Міністрів України. У цих нормативних документах чітко визначено поняття «позашкільна освіта» та «заклад позашкільної освіти», мету й завдання, напрямки й структуру системи позашкільної освіти.

Врешті, вся діяльність соціального педагога має сприяти створенню обстановки психологічного комфорту й безпеки особистості вихованців, забезпеченню охорони їх життя й здоров'я, встановленню гуманних, морально здорових взаємин в соціальному середовищі. Професійна успішність соціального педагога визначається результативністю його діяльності та її суспільним покликом.

Успішність соціально-педагогічної діяльності залежить від грамотної її організації.

РОЗДІЛ 2. СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД ДІТЕЙ РІЗНИХ ВІКОВИХ КАТЕГОРІЙ

2.1. Молодший дошкільний вік

Молодший дошкільний вік – це проміжок від двох до чотирьох років. Це час, коли дитина приходить в заклад дошкільної освіти, вперше опиняється поза середовищем родини, й починається її перша соціалізація.

Для цього віку характерні певні психологічні особливості. Від трьох до чотирьох років закладаються основи фізичного, розумового й морального розвитку дитини. Хоча дитина в цей період грає поки що одна, відтворює ігрові дії з іграшками, у неї з'являється потреба в спілкуванні, повазі, визнанні, самостійності [18, с. 27].

Ставлення дитини до дорослих на цьому етапі ситуативно-ділове, дорослий є для дитини є партнером у спілкуванні, у грі й творчості. Для емоційної сфери дитини в цьому віці характерна нестабільність, залежність від фізичного комфорту; емоції можуть бути сильними, легко перемикаються, від радощів до сліз і гніву.

Дитина розпізнає колір, розмір, форму предметів, у неї добре розвинуте зорове сприйняття. Увага поки що нестабільна, швидко переключається з одного об'єкта на інший, нестійка, концентрується слабо. Пам'ять короткочасна, переважає впізнавання над запам'ятовуванням, краще запам'ятовується емоційно забарвлена інформація, дитина здатна запам'ятати лише три-чотири предмети з п'яти [18, с. 27].

Мислення до чотирьох років від наочно-дієвого переходить до наочно-образного. Дитина експериментує, конструює, вивчає навколишні предмети, їх властивості й призначення.

На цьому віковому етапі дитина починає пізнавати себе й засвоювати первісні соціальні норми й правила. У зв'язку із цим, необхідно поступово адаптувати й соціалізувати дитину в закладі дошкільної освіти, проводячи з ними певну роботу.

Адаптацію в умовах дошкільного закладу слід розглядати як процес входження дитини в нове для неї середовище і пам'ятати, що існують три фази адаптаційного процесу:

1. Гостра фаза, яка супроводжується різноманітними коливаннями в соматичному стані й психічному статусі, що призводить до зниження ваги, частим респіраторним захворюванням, порушенням сну, зниженню апетиту, регресу в мовленнєвому розвитку (триває ця фаза в середньому до одного місяця).

2. Підгостра фаза характеризується адекватною поведінкою дитини, тобто всі зрушення зменшуються, й реєстрацією лише за окремим параметром на фоні уповільненого темпу розвитку, особливо психічного, порівняно із середніми віковими нормами (триває від трьох до п'яти місяців).

Фаза компенсації характеризується прискоренням темпу розвитку, в результаті чого діти до кінця року долають вказану вище затримку темпів розвитку [15, с. 34].

Соціалізація й соціальна адаптація – обидва ці явища виражають процес взаємодії особистості й суспільства. Вони взаємопов'язані й тісно переплетені між собою. Процес адаптації має стислі часові межі, а тому зволікати не можна.

Завданнями плідної праці в період соціально-психологічної адаптації є:

- створення для дитини атмосфери безпеки й комфортної обстановки;
- розуміння внутрішнього світу дитини й прийняття її такої, якою вона є;
- надання дитині більшої свободи й самостійності [15, с. 35].

При проведенні занять необхідно враховувати специфіку роботи із маленькими дітьми: завжди знаходити до дитини загальний та індивідуальний підходи, виходячи з індивідуальних особливостей дитини. Дитина раннього дошкільного віку не здатна самостійно заявити про свої проблеми, тому ці проблеми почасті виявляються непрямо – через відставання в розвитку, вередування, агресивність тощо. Це обумовлює необхідність активності з боку

педагога та соціально-психологічної служби з виявлення психологічних проблем у дітей, у тому числі й у період адаптації.

В адаптаційний період, який може тривати від тижня до трьох, перебування дитини в закладі дошкільної освіти скорочується, і лише зважаючи на те, як проходить процес адаптації, цей час збільшується, і в результаті вона залишається на цілий день. Дитина може сама виявити бажання поспати й пообідати разом із дітьми. У цей період особливо важливо створити атмосферу доброзичливого взаємospілкування, що збагачує чуттєву сферу, забезпечити кожній дитині емоційний комфорт [15, с. 36].

Враховуючи, що в адаптаційний період для дитини спілкування із дорослими й однолітками – необхідна умова емоційного й соціального розвитку, вкрай необхідно збагачувати позитивний досвід спілкування дитини з оточуючими людьми (залучення до гри в групі дітей).

Досить важливим в соціально-педагогічному та психологічному супроводі дітей молодшого дошкільного віку є:

- ✓ визначення рівня розвитку дитини, його відповідність нормативним показникам провідних для цього віку ліній розвитку;
- ✓ стимулювання потенційних можливостей дитини; створення соціально-педагогічних та психологічних умов своєчасного виявлення й розвитку у неї провідних психологічних новостворень даного віку, оволодіння дитиною відповідними формами діяльності й спілкування;
- ✓ організація цілеспрямованої роботи з вивчення розвиваючого середовища, адаптація її до можливостей і потреб дитини (у тому числі для дітей з обмеженими можливостями), створення психолого-педагогічних умов подолання наявних у дитини труднощів в оволодінні певним видом діяльності, способами й засобами взаємодії з оточуючими, розвиткові психологічних функцій;
- ✓ створення необхідного інформаційного й мотиваційного простору ранньої соціально-педагогічної та психологічної допомоги, активне залучення

батьків дитини раннього дошкільного віку в цілеспрямований корекційно-розвивальний процес;

- ✓ забезпечення профілактичної роботи з виникнення відхилень в розвитку дитини вторинного характеру, що обумовлені невідповідністю вимог середовища реальним можливостям дитини [8, с. 58].

Забезпечення реалізації цих функцій можливе за умови систематичного проведення:

- ✓ анкетування батьків (ще до вступу дитини до закладу дошкільної освіти); розробка рекомендацій батькам з розвитку дитини молодшого дошкільного віку й з підготовки до вступу в заклад дошкільної освіти; вивчення медичної карти дитини; взагалі попередній збір інформації про дитину, її особливості, стиль сімейного виховання, визначення рівня готовності дитини до вступу в заклад дошкільної освіти;

- ✓ бесід з батьками та вихователями; комплексне обстеження дітей, в результаті якого можуть бути вчасно виявлені наявні відхилення в психологічному розвитку та соціальній адаптації;

- ✓ ведення вихователем під керівництвом соціального педагога й психолога індивідуальних карт психофізичного розвитку дитини з метою відстеження гармонійності / дисгармонійності розвитку дитини; узагальнення інформації про рівень розвитку дитини, планування напрямків індивідуальної роботи;

- ✓ розробка й здійснення індивідуальних комплексних корекційно-розвивальних програм [8, с. 59].

2. 2. Середній дошкільний вік

Дітям виповнюється чотири роки і вони переходять в середню групу закладу дошкільної освіти. У їх поведінці й діяльності з'являється низка рис, що відрізняють їх від малюків.

Зростають фізичні можливості дітей, вони відчувають гостру потребу в рухах. У випадку незадоволення цієї потреби, обмеження активної рухової діяльності вони швидко перезбуджуються, стають неслухняними, вередливими.

У дітей цього року життя яскраво виявляється інтерес до гри. Гра залишається основною формою організації їх життєдіяльності [18, с. 46].

Для попередження негативних наслідків надмірного збудження слід використовувати рухові ігри. Також доцільними можуть бути ігри-забавки-хороводи, які створені за зразком народних. Вони задовольняють потребу в русі й спілкуванні.

Оскільки діти в цьому віці, як було вже зазначено, характеризуються високою збуджуваністю й слабкістю гальмівних процесів, необхідно застосовувати часту зміну діяльності. Це допомагає дитині відновити сили й заспокоїтися. Для досягнення цієї мети доцільно застосовувати ігри з піском, водою, малювання рукою, пальчикову гімнастику, розслаблюючі вправи з використанням музики [18, с. 48].

Діти на п'ятому році життя активно виявляють прагнення до спілкування із однолітками. Дитина середнього дошкільного віку потребує змістовних контактів з однолітками. Мовленнєві контакти стають більш тривалими й активними, тому є необхідність в активному застосуванні сюжетно-рольових ігор.

Особливу увагу слід приділяти дітям, які з причини сором'язливості або, навпаки, агресивності не можуть знайти собі друзів в групі, тобто не реалізують свою вікову потребу в спілкуванні. Це може призвести в подальшому до особистісної деформації. Щоб цього не відбулося, намагатися знайти шляхи допомоги налагодження контактів із однолітками [18, с. 50].

Нові риси виявляються у спілкуванні дітей цього віку із дорослими. Діти активно прагнуть до пізнавального, інтелектуального спілкування. Важливо в такі моменти не уникати розмов, не відповідати роздратовано, поспіхом, без бажання. Навпаки, доброзичливе, зацікавлене ставлення дорослого до дитячих питань і проблем, готовність «на рівних» обговорювати їх з дітьми допомагає, з одного боку, підтримувати й спрямовувати дитячу пізнавальну активність в необхідному напрямку, з іншого, – зміцнює довіру дитини до дорослого. Це сприяє появі почуттю уваги до старших.

Слід зауважити, що діти, які не отримують від дорослого відповідей на питання, що їх хвилюють, починають виявляти риси замкненості, негативізму, впертості, непослуху старших. Іншими словами, нереалізована потреба спілкування з дорослими призводить до негативних проявів у поведінці дитини.

Для цього варто запрошувати батьків до спільної педагогічної діяльності, наприклад, на дні відкритих дверей, на свята, де батьки беруть активну участь. Робота буде ефективною, якщо батьки будуть отримувати не лише консультативну допомогу, але й братимуть участь в дитячій ігровій діяльності [18, с. 51].

Оскільки дитина середнього дошкільного віку характеризується високою активністю, то це створює нові можливості для розвитку самостійності у всіх сферах життя. Тому варто в цьому віці якомога частіше давати доручення. Наприклад, необхідно залучати дітей до поливу квітів, наведення порядку у шафі, складання іграшок тощо. Діти мають самостійно вдягатися й роздягатися, при цьому варто нагадувати їм про взаємодопомогу.

У дітей середньої групи спостерігається пробудження інтересу до правил поведінки. Саме в цьому віці починаються численні скарги-заяви дітей що і хто неправильно зробив, не дотримався вимог. Між тим, скарги-заяви дитини свідчать про те, що вона осмислила й усвідомила вимоги як необхідне і їй важливо отримати авторитетне підтвердження правильності своєї думки, а також почути від дорослого додаткові пояснення з приводу «меж» діючого правила [18, с. 54].

Взагалі, в основу соціально-педагогічного та психологічного супроводу дітей середнього дошкільного віку має бути покладена модель, яка є своєрідним продовженням цієї роботи із дітьми молодшого дошкільного віку, і спроектована на синтез системного, особистісно-діяльнісного, соціокультурного інтегративного підходів.

У межах такої моделі мають реалізовуватися такі педагогічні завдання:

✓ збагачення предметно-розвивального середовища, що функціонально моделюють зміст освітніх ситуацій, які забезпечують входження дитини середнього дошкільного віку в соціум;

✓ суб'єкт-суб'єктна взаємодія в триаді «дитина – педагог – батьки», спрямована на формування соціального досвіду дитини [8, с. 58].

Ефективність цієї роботи може бути забезпечена певними методами та методиками роботи педагога, соціального педагога, психолога:

✓ у першу чергу методи просвітницької роботи (інформаційні тексти, лекції, бесіди, семінари, методичні розробки, презентації тощо);

✓ методи й методики консультування (аналіз результатів соціальної та психодіагностики, спостереження, бесіди);

✓ психодіагностичні методи (спостереження, бесіда, анкетування, аналіз дитячих малюнків, тестів);

✓ ігрові метод й методики [8, с. 59].

Метою цієї системної роботи є продовження розвитку довіри до дорослого, формування позитивної оцінки спілкування із дорослим, формування позитивного образу однолітка (це вже стає актуальним для дитини цього віку через розвиток інтересу однолітків, прагнення діяти спільно, навичок ігрового спілкування з дітьми). Оскільки дитина середнього дошкільного віку, як вже зазначалося, має певні уявлення про правила, то роботу в цьому напрямку необхідно продовжити та дещо актуалізувати та активізувати, що, в свою чергу, буде сприяти формуванню самостійної і впевненої поведінки, що є досить важливим на наступному віковому етапі, тобто старшому дошкільному віці.

2.3. Старший дошкільний вік.

На фоні пізнавальної активності й самосвідомості, що швидко розвивається, у дітей старшого дошкільного віку спостерігається стійке бажання розширити коло спілкування, вступити в комунікативну взаємодію із однолітками й дорослими, брати участь в колективній продуктивній діяльності. Діти в цьому віці активно входять в соціальне середовище, де пізнавальні

інтереси переміщуються, так би мовити, зі «світу речей» на «світ людей» і спрямовані на пізнання соціального боку життя людей, на характер їх взаємин, вони тому із задоволенням виконують ролі дорослих в сюжетно-рольових іграх, в театральних інсценівках [15, с. 48].

У дітей цього віку починають виявлятися здібності розуміти емоційні стани і мотиви своїх вчинків і вчинків інших людей, виділяти істотні характеристики ситуації взаємодії, іноді навіть знаходити вихід із конфліктної ситуації, обирати стратегії соціальної поведінки й уміти застосовувати їх в різноманітних ситуаціях. У зв'язку із цим основним завданням соціально-педагогічного супроводу є розвиток їх соціального інтелекту.

Велику увагу в роботі слід приділяти, перш за все, практиці спільної діяльності дітей старшого дошкільного віку як провідного засобу розвитку дитячих взаємин (адже скоро вони стануть школярами) [15, с. 48].

Провідним видом діяльності в цьому віці слід залишити ігрову діяльність, але в ній необхідно створити більший простір для прояву індивідуальності, свободи поведінки. Ігрову діяльність слід якомога більше урізноманітнити, спрямувати її на розвиток пізнавальних здібностей, корекції недоліків особистісного розвитку, формування вмінь орієнтуватися в соціальній дійсності й створювати умови для засвоєння дітьми системи людських взаємин. З цією метою слід розширювати тематику сюжетно-рольових ігор, ігрових дій, розширювати діапазон ігрових правил, вимагати більш суворого їх дотримання.

Досить дієвими в цьому віці є конструкторські ігри, оскільки вони поступово перетворюються в трудову діяльність. У таких іграх діти засвоюють трудові вміння й навички, пізнають фізичні властивості предметів, у них починає активно розвиватися практичне мислення [18, с. 62].

Оскільки невдовзі дитину очікує навчальний процес в закладі загальної середньої освіти, слід розвивати у неї здібності планувати свої дії.

✓ Соціально-педагогічний супровід дітей старшого дошкільного віку має бути орієнтований на розвиток соціального пізнання дитини і включати турботу, захист, підтримку, що сприяє осмисленню ставлення дитини до

об'єктів соціального світу – найближчого соціального простору, власного Я, референтного Другого, життєвих подій, забезпечуючи тим самим її продуктивну соціальну інтеграцію в суспільство. Лише змістовно наповнена й доцільно організована програма соціально-педагогічного супроводу старших дошкільників у соціальному пізнанні, складена з урахуванням їх вікових й індивідуальних психофізичних можливостей, дозволяє організувати процес соціального пізнання дітей, створює передумови для їх позитивного включення в найближчому майбутньому в нову соціальну ситуацію розвитку при переході в школу як чергову сходинку інтеграції в соціум [12, с. 29].

Для ефективності цієї роботи слід відповідно забезпечити сприятливий клімат в групі, що можливо за умови створення й дотримання низки умов, які спрямовані на збереження психологічного здоров'я та є джерелом емоційного й соціального благополуччя дітей:

- ✓ особистісно орієнтований стиль спілкування вихователів із вихованцями, врахування принципів гуманної педагогіки;
- ✓ організація активної рухової діяльності людей;
- ✓ створення ігрових зон для розвитку пізнавальних і творчих здібностей дітей в процесі ігрової діяльності;
- ✓ використання спеціального обладнання й посібників для попередження афективної поведінки дітей, м'язової напруги, збудження [12, с. 30].

Вся ця робота має супроводжуватися психодіагностикою, а за її результатами в разі необхідності корекційно-розвивальною роботою за проблемними напрямками.

2.4. Молодший шкільний вік

Молодший шкільний вік – це вік від 6 (7) до 11 років, учні 1-4-х класів. У цьому віці відбуваються істотні зміни в психічному розвитку дитини, а саме: проходить процес перетворення пізнавальної сфери, становлення особистості, утворюється достатньо складна система взаємин з однолітками й дорослими. Для багатьох дітей відчувають труднощі під час переходу від закладу

дошкільної освіти (або з родини – «домашні» діти) до систематичного навчання, що висуває перед ними високі вимоги до розумової праці, яка у молодших школярів ще недостатньо стійка, до того ж це поглиблюється низьким рівнем здатності чинити супротив втомлюваності [33, с. 132].

Провідним видом діяльності стає навчальна, але відмовитися від гри дитина ще не може. Саме включення в навчальний процес визначає найістотніші зміни, що відбуваються на цьому етапі. Пізнавальні процеси починають набувати опосередкованого характеру, стають опосередкованими й довільними.

Дитина поступово намагається керувати сприйняттям, увагою й пам'яттю. Слід зауважити, що названі психічні процеси у першокласника ще протягом певного часу знаходяться на рівні старшого дошкільного віку, хоча вже запущений процес розвитку й перебудови мисленнєвих дій, що в свою чергу визначають рівень і темп розвитку всіх інших психічних процесів. Завершується перехід від наочно-образного до вербально-логічного мислення. Дитина вже вміє логічно міркувати [33, с. 135].

До кінця молодшого шкільного року з'являються вже чітко проявляються індивідуальні особливості: психологи вже можуть виділити певні групи за типом мислення: «теоретики» («мислителі»), яким легко вдається розв'язати навчальні завдання, «практики», яким необхідно спиратися на наочність і практичні дії, «художників», що мають яскраве образне мислення. У більшості дітей спостерігається наявність відносної рівноваги між різними видами мислення.

Сприйняття ще недостатньо диференційовано, хоча в цей період вже починається перебудова сприйняття, а саме воно переходить на іншу, більш високу сходинку мислення, набуває цілеспрямованості й керованості. Згодом процес сприйняття набуває організованої діяльності.

Молодший школяр може зосереджувати увагу на одній справі протягом 10-20 хвилин. Довільна увага ще недостатньо сформована. Здебільшого увагу

дитини привертає все нове, яскраве, цікаве, таке, що сприймається одразу без докладання зусиль [33, с. 137].

Саме те, що захоплює їх увагу і запам'ятовується найкраще. Хоча слід зауважити, що в цьому віці досить добре розвинена механічна пам'ять, саме тому більшість дітей механічно заучують навчальні тексти, що згодом призводить до певних труднощів у наступних ланках навчального процесу, матеріал складніший і більшого обсягу.

Надто важливим в цьому віці є спілкування для дитини. Особливо це нагальна необхідність для тих, хто відвідував заклад позашкільної освіти. Це і пояснює той факт, що молодші школярі із великим запалом скаржаться вчителю на сусідів, розповідають подробиці родинного життя, хизуються своїми успіхами в позашкільній сфері. З'являється ще глибші симпатії та антипатії порівняння із старшим дошкільним віком.

Цей віковий період характеризується нестійкістю поведінки, яка знаходиться у прямій залежності від емоційного стану. Змінюється, перш за все, зміст емоцій і переживань. Якщо у дошкільника викликають позитивні емоції, то у дитини молодшого шкільного віку додаються переживання, що пов'язані зі сферою навчання, взаємин з однокласниками і вчителем, він радіє за умови досягнення успіхів у цій сфері. Але поряд із позитивними емоціями почасти розвивається почуття страху, як правило, через боязнь бути покараним (через погані оцінки, поведінку тощо), а це, в свою чергу призводить до того, що дитина починає говорити неправду. Для характеру молодшого школяра властива імпульсивність: часто дитина діє, не подумавши, не зваживши на обставини, причини [44, с. 209].

У цьому віці спостерігається загальна недостатність сили волі. Дитина не може примусити себе йти наполегливо до поставленої мети, за найменших труднощів або перешкод, вона може опустити руки, втратити віру у власні сили й можливості. Нерідко при цьому вони виявляють впертість, чинять супротив волі дорослих.

Молодші школярі надто нестримні в емоціях, при тому як в позитивних, так і в негативних. Вони не вміють стримувати емоції, контролювати їх та їх зовнішній прояв [44, с. 211].

Виходячи з усього вищесказаного, можна говорити про те, що молодший шкільний вік є періодом народження соціального «Я», формування власної позиції з провідним видом діяльності – навчальної. У дітей зростає інтерес до соціальної тематики, а тому це необхідно врахувати при плануванні програми для здійснення соціально-педагогічного супроводу.

Весь навчально-виховний процес має йти через спільну діяльність дорослих і дітей, дітей один з одним. При цьому виховання принципово не може зводитися або обмежуватися одним видом діяльності, воно має охоплювати всі види: навчальну й позаурочну.

Важливо для даного вікового періоду емоційно-комфортна обстановка в класі, тісна взаємодія педпрацівників і батьків.

Аби вчасно надати дитині допомогу, важливе вивчення соціуму дитини (коло її друзів, атмосфера в родині), всебічна діагностика, спрямована на вивчення особистості дитини, індивідуальні бесіди за необхідності соціального педагога та психолога [15, с. 63].

✓ Головним у соціально-педагогічному та психологічному супроводі дітей молодшого шкільного віку є саме період адаптації до школи, який може тривати від трьох до шести місяців, рідше до року. Увагу соціально-психологічної служби в цей момент має привернути саме цей період: якщо до кінця третього місяця в першокласника відсутня мотивація, спостерігається почуття тривожності й напруження, не має встановленого контакту з однокласниками й учителями, властиві прояви девіантної поведінки, то це має викликати занепокоєння, бо у цього учня дезадаптація до школи, що вимагає корекційно-розвивальної роботи [12, с. 31].

Слід вчити дітей планувати свій день, бо необхідно звикати до нового режиму дня, оточення, вимог і норм. Всі ці зміни можуть призвести до вікової

кризи 6-7 років, що теж можна виявити вчасно завдяки правильно організованій і проведеній психодіагностиці.

2.5. Підлітковий вік

2.5.1. Ранній підлітковий вік

Підлітковий вік – це найбільш кризовий вік, період, в який розпочинається активна перебудова взаємин дитини й суспільства. Підліток – це вже не дитина, але ще й не дорослий, тому й називають «перехідний вік». Це період бурхливого й нерівномірного росту, що призводить до цілої низки психологічних проблем через те, фігура підлітка в цей віковий період стає незграбною, нескладною.

У цей час відбуваються зміни й з боку нервової системи: процес збудження переважає над процесом гальмування, нестримність, роздратованість. У перехідному віці у дитини спостерігається психічна неврівноваженість із різкими переходами із одного стану – від ейфорії до депресії й навпаки, з'являється критичне ставлення до дорослих, негативізм, надмірна образливість [38, с. 234].

Найсерйозніші зміни відбуваються у сфері залоз внутрішньої секреції, зокрема, статевих залоз, а тому в молодшого підлітка виникає посилений інтерес до власного фізичного «Я».

Найголовнішим новотворенням підліткового молодшого віку є почуття дорослості – ставлення дитини до себе як до дорослої людини. Показником цього процесу є наявність власної лінії поведінки, певних поглядів, оцінок та їх відстоювання. Цьому процесу сприяють обставини, що пов'язані із фізичними змінами організму. Порівнюючи себе із дорослими людьми, дитина доходить висновку, що між нею й дорослою людиною немає ніякої відмінності. Внаслідок цього з'являються претензії на рівноправ'я у взаєминах із старшими, що призводить до конфліктних ситуацій, в перебігу яких дитина відстоює власну точку зору. Звичайно, підлітку ще далеко до дорослих і у фізичному, і психологічному й соціальному плані. Прояв дорослості виражається хіба що у наслідуванні їх поведінки [44, с. 384].

Цьому віковому періоді вдосконалюються такі процеси, як самооцінка та самопізнання. Підліток починає шукати відповіді на питання: хто він серед однолітків, який він, наскільки відрізняється від інших.

Провідним видом діяльності є спілкування й суспільно значуща діяльність. Але вже не коло дорослих його цікавить, а спілкування з однолітками або старшими підлітками. І це відбувається не випадково, щоб задовольнити процеси самопізнання, виникає потреба спілкуватися з такими ж, порівнювати себе з ними.

У молодшому підлітковому змінюється внутрішня позиція по відношенню до школи і навчального процесу. Якщо, в молодшому шкільному віці дитина переймалася навчальною діяльністю, то тепер коло її інтересів – взаємини із однолітками. При цьому оцінювання їх діяльності залишається важливим, оскільки успіх – це можливість підтвердити свої здібності, свою значущість [44, с. 387].

Про інтелектуальний розвиток підлітка свідчить перехід мислення від словесно-образного до абстрактно-логічного.

Діти молодшого підліткового віку прагнуть новацій: нових відчуттів і вражень. З одного боку – це розвиток допитливості, з іншого, – швидке переключення з однієї справи на іншу при поверховому вивченні. Лише у небагатьох спонтанні інтереси переростають у стійкі захоплення.

Соціально-психологічними потребами дітей молодшого підліткового віку є:

- ✓ потреба бути сприйнятим у своїй віковій групі;
- ✓ потреба в колективних діях та іграх, формування навичок співробітництва;
- ✓ потреба у створенні кумирів, ідеалів для наслідування;
- ✓ потреба мати зарібток, власні кишенькові гроші;
- ✓ прагнення до діяльності на свіжому повітрі; рухливої діяльності;
- ✓ потреба займатися власною зовнішністю;
- ✓ потреба в самопізнанні (захоплення самодіагностикою, самоаналізом);

інтерес до представників протилежної статі [44, с. 387].

Але одночасно з новими потребами у молодших підлітків з'являються специфічні поведінкові реакції:

- ✓ реакція відмови: відмова від звичайних норм поведінки – контактів, домашніх обов'язків, навчання;
 - ✓ реакція опозиції, протесту: протиставлення своєї поведінки тому, що вимагають – демонстрована бrawада, прогули, втечі з дому, крадіжки, вчинки, мотиви яких не може пояснити сам підліток;
 - ✓ реакція імітації: характерна для особистісно незрілих підлітків в асоціальному середовищі;
 - ✓ реакція компенсації: прагнення сповнити свою недостатність в одній галузі успіхами в іншій; якщо як компенсаторна реакція вибрана асоціальні прояви, то виникають порушення поведінки (підліток, що не має успіхів у навчанні може досягти авторитету серед однолітків грубими вчинками);
- реакція гіперкомпенсації: бажання досягти успіху саме в тій галузі, у якій дитина визнає власну неповноцінність (за умови фізичної слабкості – наполегливе прагнення до спортивних досягнень тощо) [44, с. 389].

2.5.2. Старший підлітковий вік

Старший підлітковий вік – це вік від 14 д 16 років. Це вік реального переходу до справжньої дорослості, перші ознаки якого виявляються в попередньому віковому періоді. Проблема даного віку полягає в тому, що підлітковий досвід ще недостатній для взаємодії з навколишнім світом, а дорослий досвід є не усвідомлено засвоєний. У зв'язку з цим виділяють основні особливості старших підлітків: підвищена, порівняно з іншими віковими періодами, значущість тісних емоційних контактів й інтенсивна соціалізація, що змінює характерне для підлітків протиставлення себе дорослому суспільству [34, с. 212].

Старший підліток шукає друзів, присвячує значну кількість часу емоційному спілкуванню, у якому схильний до крайнощів та швидкої зміни симпатій.

Основний конфлікт цього вікового періоду – розбіжність зовнішніх умов і внутрішнього самосприйняття дитини, що призводить до непорозумінь з оточуючими [34, с. 213].

Почуття дорослості є новотворенням самосвідомості – стрижнева особливість особистості, її структурним центром, оскільки є вираженням нової життєвої позиції підлітка по відношенню до себе, до інших людей і до світу. Воно визначає особливий напрямок і зміст його активності, систему нових прагнень, переживань й емоційних реакцій.

Зовнішній вигляд підлітка – ще одне джерело конфлікту. Власна зовнішність, уявлення про ідеал – суперечність, яка призводить спочатку до внутрішнього конфлікту (сам на сам), а як наслідок і до зовнішніх конфліктів.

Складність взаємин підлітка й дорослого полягає ще й у тому, що, з одного боку, підліток прагне самостійності, протестує проти надмірної піки й недовіри, а з іншого, – зіткнувшись із черговими життєвими труднощами, відчуває тривогу, небезпеку, чекає на допомогу і підтримку з боку дорослих, але не завжди може зізнатися в цьому [44, с. 391].

Виділяють такі тенденції соціального розвитку особистості в старшому підлітковому віці:

- ✓ розвиток когнітивних й емоційних функцій призводить до того, що старші підлітки заперечують цінності, настанови й спосіб дій дорослих, почасти це призводить до конфлікту з батьками;
- ✓ у процесі соціалізації група однолітків значною мірою витісняють авторитет батьків [7, с. 72].

Розвиток особистості підлітка відбувається через міжособистісні взаємини, зокрема, для нього найбільш значущою стає сфера спілкування з однолітками. Для нього стає найважливішим:

- ✓ вміння познайомитися з людиною, що сподобалася;
- ✓ вільно почувати себе в компанії, поділяючи норми й інтереси значущої для нього групи;

- ✓ відчувати, що він не втрачає своєї індивідуальності, а може висловити власну думку й почуття;
- ✓ бажання, аби його дорослість була помітна оточуючими;
- ✓ аби його поведінка не здавалася дитячою;
- ✓ «героєм» підлітка є активна, успішна, цілеспрямована людина;
- ✓ власні мрії й фантазії;
- ✓ дотримання «кодексів» групи;
- ✓ обговорення поведінки дорослих, оцінка її, при цьому не завжди в приємній формі [16, с. 186].

Старші підлітки надто часто знаходяться в стресовому становищі через емоційну нестійкість, різкі коливання настроїв, роздратованість, стурбованість, почуття тривожності, апатичність, спотворену систему цінностей. Часто відчують себе самотніми. Це ще й наслідком перебудови ендокринної системи.

Для дітей старшого підліткового віку характерні й особливості мислення. Відбувається бурхливий розвиток самостійності, критичності мислення. Вони вже мають власну думку і велике бажання довести її правильність.

Більшість підлітків усілякими способами намагаються привернути до себе увагу. Д них вкрай необхідним, щоб темою розмови були саме вони.

У поведінці дітей цього віку не варто шукати логіку, вона, як правило, нестійка, спонтанна і ситуативна. Негативний вчинок вони скоюють почасти лише через те, що зовнішній тиск однолітків в певній ситуації виявляється домінуючим [16, с. 189].

Не менш важливою особливістю цього віку є схильність до девіантної поведінки. Її причинами найчастіше є цікавість (вперше пробує алкоголь або наркотичну речовину н заради задоволення, а через прагнення самостійно дізнатися, що воно таке), прагнення до самостійності, самоствердження.

Враховуючи вікові особливості підліткового віку, зрозуміло, що надзвичайно важливу роль у цей період відіграє соціально-педагогічний і психологічний супровід дітей. Головна мета цих служб – надання своєчасної

комплексної особистісно-орієнтованої, соціально-педагогічної, психологічної допомоги підліткам у питаннях особистісного розвитку, позитивної соціалізації, життєвого самовизначення.

У цей період особливо важливим є актуалізація уваги і педагога, і соціального педагога, і психолога на зовнішніх поведінкових ознаках дитини: вчасно чи невчасно приходять на заняття; чи затримується після занять, чи не боїться йти додому тощо.

Соціально-педагогічний супровід має бути побудований на прогнозуванні перспектив поведінки й самопроявів в ситуації розвитку, спрямований на створення умов й забезпечення підлітку найбільш доцільної допомоги в разі необхідності.

У цей непростий для дитини період є актуальним залучення її до процесу здійснення соціально цінних, моральних вчинків, залучати до колективної творчої діяльності, при цьому обов'язковим є створення ситуації успіху. При такому підході у підлітка буде відбуватися процес переосмислення й переоцінки себе, а, відповідно, і перебудова свідомості, поглядів на життя в позитивному напрямку.

При соціально-педагогічному супроводі підлітків головним є знати почуття міри у спілкуванні з ними, вміти дозувати свій виховний вплив на нього.

✓ Для того, аби досягти ефективності соціально-педагогічного та психологічного супроводу підлітків, слід організувати системну роботу з психологічної просвіти дітей цього віку, вивчення особистісних особливостей їх (звертаючи увагу на тих дітей, що зростають в соціально небезпечних умовах), виявлення соціально-педагогічних проблем, проведення профілактично-корекційних заходів [21, с. 18].

Вся ця робота має базуватися на реалізації таких принципів:

✓ превентивність: надавати можливість дітям оволодівати необхідними знаннями, що допомагають уникнути помилок у своєму житті (тренінги із соціальної психології, конфліктології, розвитку комунікативних умінь, зняття стресових станів, саморегуляції;

- ✓ креативність: вчити дітей по-іншому подивитися на звичне, розвивати вміння заперечити самому собі;
- ✓ контекстність: моделювати різноманітні проблемні ситуації, в контексті яких підліток ніби «приміряє» стосовно себе різноманітні стилі спілкування й аналізує можливі життєві труднощі;
- ✓ корисність: формування таких знань і умінь, які будуть актуальними для практичного розуміння підлітками інших людей, самих себе [21, с. 19].

Висновок до другого розділу.

Отже, дитина – це швидкозмінний організм, що активно розвивається. У різні вікові періоди дитинства неоднакова реакція на різноманітні фактори зовнішнього середовища, що викликають ту чи іншу форми поведінки. Кожен конкретний період характеризується не лише фізіологічними змінами, а й особливостями функціонування психологічної та емоційної сфер. Існують кризові періоди, які по-різному виявляються в тому чи іншому віці, і слід знати на що необхідно звернути увагу в той чи інший момент, аби вчасно надати допомогу дитині, або за необхідності звернутися до спеціаліста.

Грамотно організований педагогічний процес в обов'язковому порядку передбачає врахування не лише індивідуальних особливостей дитини, а й вікових, адже з віком змінюється ставлення особистості, що росте й розвивається, до навчання, до самого себе, до навколишньої дійсності, тому що змінюються потреби, інтереси, переконання, погляди. Ігнорування або заперечення природних сходинок розвитку призводить неминуче до помилкового утвердження можливості засвоїти будь-який соціальний досвід, будь-які знання, навички й уміння в будь-якому віці при підборі й застосуванні існуючих методик.

Проблема вивчення психологічних особливостей кожного вікового періоду дитини є надто актуальною не лише для батьків, а й для педагогів, оскільки це є невід'ємним елементом, аби ефективно здійснювати свою педагогічну діяльність.

Кожен віковий період, стабільний або кризовий, є перехідним, що готує дитину до нового етапу життя. Складність кожного вікового періоду саме й полягає в тому, що він містить в собі психологічні реалії сьогодення, ціннісний смисл яких певною мірою визначає потреби завтрашнього дня. Саме тому на міждисциплінарному підході в сучасній педагогіці наголошують у вітчизняній психолого-педагогічній літературі.

РОЗДІЛ 3. РОБОТА З ДІТЬМИ РІЗНИХ ВІКОВИХ КАТЕГОРІЙ В ЗАКЛАДАХ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

3.1. Зміст, специфіка роботи з дітьми різних вікових категорій в закладах позашкільної освіти

Позашкільна освіта має низку особливостей, ігнорування яких, як демонструє досвід, може знижувати її ефективність. Головна, на нашу думку, полягає в тому, що більшість закладів позашкільної освіти передбачає роботу з різновіковими групами (середній віковий діапазон від двох до п'яти років, які вимагають від педагогічних працівників спеціальних способів організації діяльності дітей.

Під різновіковою групою слід розуміти спільноту дітей, що відрізняються паспортним віком, а відповідно рівнем фізичного і соціального розвитку, що об'єднані на основі загального соціального інтересу для розв'язання загального завдання [26, с. 57].

Дослідження довели, що педагоги позашкільної освіти в різновікових групах у більшості випадків враховують різновіковий склад творчого об'єднання закладу позашкільної освіти лише на рівні диференціації вимог до продукту, отриманому в результаті діяльності своїх вихованців. Так 72% опитаних педагогів в перебігу дослідження, проведеного Українським інститутом соціальних досліджень, повідомили, що всі учасники різновікової групи виконують на заняттях одне й те ж завдання, але до якості роботи старших висуваються підвищені вимоги; 17% педагогів позашкільної освіти готують до занять завдання різного рівня з урахуванням особливостей наявних у різновікових групах вікових категорій дітей. Лише 11% респондентів повідомили, що при підготовці занять планують організацію різноманітних форм освітньої діяльності на основі взаємодії дітей різного віку, 22% спеціалістів сказали, що діють в перебігу заняття в різновікових групах інтуїтивно, залежно від ситуації. На основі проведеного дослідження, бесід з педагогами позашкільної освіти, що працюють з різновіковими групами, можна говорити про те, що більшість педагогів не передбачають організацію

цілеспрямованої взаємодії старших і молодших у закладі позашкільної освіти, що істотно знижує виховний і освітній потенціал занять [26, с. 64].

У різновіковому дитячому колективі освітній процес являє собою нерозривну єдність навчання й виховання. Аналіз наукової літератури, багатовіковий досвід педагогів системи позашкільної освіти дозволяє стверджувати, що особливим чином і вдало організований освітній процес у різновікових групах за цілою низкою показників є найбільш ефективним, ніж традиційні навчальні заняття, що орієнтовані на освітній процес одновікової аудиторії. Важливість постійного спілкування дітей різного віку, виховний вплив різновікових груп на розвиток особистості підтверджують праці О. С. Макаренка, В. А. Сухомлинського. Організація взаємодії в різновікових групах сприяє формуванню у дітей досвіду різноманітних взаємин, розвиток найважливіших моральних якостей, засвоєнню культурних цінностей [26, с. 69].

Процес взаємодії старших і молодших є насправді привабливим і взаємовигідним для всіх учасників освітньо-виховного процесу. Спілкуючись один з одним, допомагаючи й приймаючи допомогу, діти отримують навички спільної діяльності, набувають навичок організовувати як свою роботу, так і роботу свого підопічного. Спілкування дітей різного фізіологічного віку, їх навчальна взаємодія відбувається, як правило, через тимчасово створювані мікрогрупи. У цих мікрогрупах вільно утворюються підгрупи за інтересами, за віком, іноді, за бажанням вчителя.

При традиційній формі організації освітнього процесу педагогам доводиться говорити про навчання й виховання як про різні педагогічні завдання. Почасти виникає суперечка, що краще: навчаючи виховувати або виховуючи навчати. На нашу думку, таке ставлення питання в принципі некоректно. Ці два процеси неможливо відокремити один від одного: будь-яке навчання містить в собі певний виховний ефект, так само, як і будь-який виховний вплив формує знання [30, с. 12].

Це особливо помітно при організації освітнього процесу з дітьми різних вікових категорій: саме тут можлива така організація освітнього процесу, яка являє собою нерозривну єдність навчання (самонавчання) і виховання (самовиховання).

Специфіка навчання у різновіковій групі значною мірою обумовлюється характером взаємодії дітей різного віку. Тут визначаються дві позиції здобувачів освіти: старший і молодший. Поняття «старший» у взаємодії має не лише описове, але й ціннісне, соціально-статусне значення, передбачає певну нерівність, асиметрію прав і обов'язків. Поняття «молодший» вказує на залежність, статус підданого. «...Вікова стратифікація, стереотипи, уявлення про властивості й можливості індивідів того чи іншого віку – сутність деяких рольових очікувань, що істотним чином впливає на характер різновікової взаємодії...» [30, с. 14].

Старшому здобувачеві освіти становище ведучого забезпечує великий життєвий досвід, знання, впевненість у своїх діях. Відмінності в статусі, віці усвідомлюються й переживаються як молодшими, так і старшими. Це значною мірою впливає на їх взаємосприйняття й ставлення один до одного [30, с. 16].

Взаємодія в різновікових групах характеризується своєрідними психологічними механізмами. Рольова участь здобувачів освіти, як старшого й молодшого, в груповій діяльності постійно змінюється в просторі й часі, тому модифікуються й механізми, що активізують поведінку. Якщо здобувач освіти вступає у взаємодію як молодший, то частіше за все спрацьовує механізм наслідування, при цьому дитина ніби орієнтується на «зону найближчого розвитку». У випадку, коли дитина у взаємодії виступає як старший, починає діяти механізм «соціального дорослішання». Для розвитку дитини важливо, щоб вона виступала в різних рольових позиціях. У зв'язку із цим доцільне входження здобувача освіти в різні за складом групи, виконання ним в одному випадку ролі молодшого, в іншому – старшого [31, с. 238].

Освітньо-виховний процес в різновіковій групі дозволяє успішно розв'язувати низку загальних освітніх та виховних завдань залежно від тої ролі,

яку виконує здобувач освіти. У будь-якому випадку дитина набуває досвіду соціальної взаємодії, що складає сутність її соціального розвитку, розширюється сфера її самореалізації й самоствердження.

Освітній потенціал в різновіковій групі виконує важливі соціально-педагогічні функції.

По-перше, функцію психологічного захисту. Коло спілкування дітей, рольові позиції в навчальній групі досить обмежені, що створює особливу психологічну напругу для дитини. Об'єднання здобувачів освіти різних груп в різновікову групу забезпечує розширення контактів (наприклад, при проведенні занять хореографічного ансамблю), сприяє взаємному збагаченню дітей, урізноманітнить спілкування здобувачів освіти, підвищить емоційність атмосфери, дозволить зняти психологічну напругу, подолати психологічну депривацію дитини (тобто скорочення або повне позбавлення можливості задовольнити основні потреби – психофізіологічні або соціальні), уникнути одноманітності й монотонності при організації освітнього процесу. На такому занятті у дітей виникають додаткові можливості утвердити себе, отримати визнання, особливо якщо здобувач освіти виявляється в позиції старшого, виконуючи деякі психологічні функції [31, с. 239].

По-друге, заняття в різновікових групах відіграють роль соціальної підтримки: це сприяння старших молодшим в організації навчальної діяльності; допомога тим здобувачам освіти, які не можуть реалізувати себе з різних причин в групі однолітків або на звичайному занятті, і в цій ситуації усвідомлюють свою корисність, потрібність, як союзників педагога при організації роботи молодших дітей. На такому занятті різноманітнішими й динамічнішими є зв'язки між здобувачами освіти, що вимагає від дитини постійної зміни своєї рольової участі, більшої гнучкості у взаєминах, сприяють збагаченню її комунікативного і в цілому соціального досвіду [31, с. 239].

По-третє, різновікове навчання виконує компенсаторну функцію, тобто сприяє задоволенню потреб дітей, що пов'язані з їх прагненням до дорослості. У різновіковій групі старшим надається можливість взяти на себе обов'язки

дорослого, відчуті відповідальність. Особливо важливим є включати здобувачів освіти в систему взаємин, де вони набувають досвід поведінки дорослої людини, що приймає самостійні й дорослі рішення. У середовищі однолітків лиш деякі здатні пробитися в організатори, лідери. На занятті в різновіковій групі старшим надається додаткова можливість виступити в цій ролі, виконати функції консультанта, помічника педагога, керівника групи [31, с. 240].

По-четверте, стимулююча функція. Завдяки спільній діяльності дітей різного віку можуть активізуватися й виявитися індивідуальні якості, які в умовах навчальної групи залишились би непоміченими: активність, відповідальність, ініціативність, турботливість. На таких заняттях у старших стимулюється прояв і розвиток організаторських вмінь, здатності самостійно розв'язувати освітньо-виховні завдання [31, с. 241].

Стимулююча функція навчання в різновіковій групі виявляється не лише в актуалізації позитивних якостей у старших. У молодших також підвищується зацікавленість, активність. Такі заняття більшою мірою, ніж традиційні, розвивають мотивацію навчання, пізнавальні інтереси здобувачів освіти. Заняття в різновікових групах стимулюють розвиток гуманних міжособистісних й ділових взаємин між здобувачами освіти різного віку, сприяють формуванню в них толерантності, чутливого ставлення до оточуючих людей.

Реалізація виховного потенціалу роботи в різновіковій групі в закладах позашкільної освіти багато в чому залежить від особливостей заняття, його побудови.

Класифікація занять в різновікових групах в закладах позашкільної освіти.

1. За регулярністю проведення занять в різновікових групах:

✓ всі заняття за всіма дисциплінами проводяться в різновікових групах, наприклад, в навчальних групах з моделювання;

- ✓ заняття проводяться постійно в різновікових групах за окремими дисциплінами, наприклад, з хореографії при вивченні розділу ансамбль або репетиційно-постановча робота;
- ✓ заняття проводяться систематично при збіганні змісту навчального матеріалу;
- ✓ заняття організуються періодично, тобто 2-3 рази на півсеместр;
- ✓ заняття організуються рідко, 2-3 рази на рік, як нетрадиційна форма навчального заняття, що цікава і здобувачам освіти, і педагогам (колегам) як форма звіту, підведення підсумків тощо.

(Регулярність проведення занять в різновікових групах залежить від кількості здобувачів освіти в навчальній групі, в закладі позашкільної освіти, а також від бажання й прагнення педагога організувати взаємодію дітей різних вікових категорій, що розуміють важливість й виховну ефективність такої роботи.) [36, с. 221].

2. За ступенем збігання змісту навчального матеріалу в різних навчальних групах:

- ✓ майже цілковите збігання змісту навчального матеріалу (для циклічних програм); відмінність полягає лише в глибині вивчення в певній групі; в цьому випадку проводяться заняття з однієї теми, коли у здобувачів різних вікових груп є загальне коло виучуваних на різних рівнях питань, явищ, теоретичних понять; можливий ще один варіант організації занять в межах однієї теми – міждисциплінарна інтеграція;
- ✓ часткове збігання змісту матеріалу, коли в різних групах лише окремі питання пов'язані між собою;
- ✓ зміст «різне», але тема, що вивчається молодшими, є основою для засвоєння матеріалу старшими.

(Можливий варіант спільної діяльності на етапі повторення або закріплення загальнонаукових навичок. Заняття з різних тем проводяться в тих випадках, коли за програмою не виходять заняття з однієї теми. При цьому об'єднання різних груп може бути єдиний вид навчально-пізнавальної

діяльності. Зокрема, такими заняттями можуть бути практикуми, конференції, екскурсії, заняття з пошуку інформації з приводу освітніх дисциплін, ігрові заняття тощо.) [36, с. 221].

Професіоналізм педагога підтверджується тим, наскільки доцільно він зможе навіть на заняттях з різних тем для різновікових груп знайти варіанти спільної діяльності здобувачів освіти (взаємоперевірка, взаємооцінювання, розв'язання проблемної ситуації, творчий проєкт тощо). Щоб використати виховний потенціал спілкування здобувачів освіти різного віку.

зміст «різне» і, здавалось би, немає підстав для спільної діяльності в різновіковій групі; в цьому випадку можливі: організація допомоги старших молодшим в опануванні матеріалом, поводження молодших із старшими в залежності від індивідуального просування кожного [36, с. 221].

3. За рівнем організації взаємодії старших і молодших на навчальному занятті:

- ✓ взаємодія старших і молодших здійснюється протягом всього заняття, на всіх його етапах (наприклад, в різновікових парах, мікрогрупах, як змагання різновікових команд тощо);
- ✓ взаємодія старших і молодших здійснюється на окремих етапах заняття для розв'язання спільних для них навчальних завдань;
- ✓ взаємодія старших і молодших здійснюється ситуативно, за необхідності надання «швидкої» допомоги, при підбитті підсумків;

здобувачі освіти різних вікових категорій працюють незалежно один від одного, їх об'єднує лише одне навчальне приміщення [36, с. 222].

4. За складом учасників занять в різновікових групах:

- ✓ заняття з постійним складом здобувачів освіти, коли протягом всього року займаються в одному складі, наприклад, постійною групою може бути об'єднання дітей, що постійно відвідують один гурток, бажають поглиблено вивчати якусь тему або проблему;

✓ заняття у тимчасових різновікових групах, коли вони формуються при організації конкурсів, заходів з певної галузі, а також при проведенні занять, коли доцільне об'єднання двох або більше груп з певної теми;

заняття з динамічним складом різновікових груп, коли групи достатньо стійкі за складом, але в залежності від цілей і завдань до навчання можуть залучатися здобувачі освіти інших груп, наприклад, у постійно різновікову групу при засвоєнні окремого матеріалу включаються здобувачі освіти із інших груп [36, с. 222].

Одне й те ж заняття в різновікових групах можна описати різними характеристиками й віднести до різноманітних типів. Це значною мірою залежить від умов закладу позашкільної освіти, дисципліни, а також підготовленості педагога і одночасно впливає на визначення цілей й завдань спільної освітньо-виховної діяльності, відбір змісту й форм взаємодії здобувачів освіти різного віку.

Організація педагогічної діяльності в різновікових групах у системі позашкільної освіти має свої специфічні особливості. До них належать:

✓ варіативність взаємин й розмаїття видів діяльності; відсутність жорсткої регламентації під час проведення занять;

✓ різноманітну швидкість просування за матеріалом, що передбачений програмою;

обов'язковість гнучких критеріїв оцінки рівня підготовки дітей; необхідність дотримання повного засвоєння всіма дітьми необхідного обсягу матеріалу [17, с. 8].

Характер і зміст міжвікового спілкування значною мірою визначається типом того закладу, в межах якого відбувається (школа, клуб, центр позашкільної роботи, літній табір тощо), особливостями виховної системи, що складається або вже склалася в його межах, особливостями середовища, носіями якого є здобувачі освіти.

Міжвікове спілкування через нерівномірність розвитку його учасників може збагатити їх досвідом через різнопланову взаємодію, сприяти пізнанню

себе та інших, створити додаткові сфери самореалізації. Значущість міжвікового спілкування визначається тим, що воно, з одного боку, формує особливе середовище взаємодії, надає додаткові можливості реалізації успішності дітей в спілкуванні, а з іншого, – сприяє формуванню й прояву особистої ідентичності дитини, розширюючи діапазон сприйняття нею світу, інших і себе [17, с. 9].

Основна відмінність роботи у різновікових групах закладів позашкільної освіти є відсутність класно-урочної системи освітнього процесу. Це заклади іншого типу, що побудовані на інших принципах й законах на всіх рівнях освіти. На відміну від класно-урочної системи, яка жорстко уніфікує інтереси дітей, структури закладів позашкільної освіти не обмежують свободу особистої ініціативи, а істотно її розширюють.

3.2. Умови ефективної роботи з дітьми різних вікових категорій в закладах позашкільної освіти

Умовами ефективної роботи з дітьми різних вікових категорій в закладах позашкільної освіти є ті ж, що і для занять в традиційній шкільній, але щодо позашкільної освіти додаються ще й специфічні умови.

Загальні умови проведення заняття в різновікових групах в закладах позашкільної освіти є такі:

- ✓ комплексність цілей (навчальні, виховні, загальнорозвивальні завдання);
- ✓ відповідність змісту поставленим цілям, а також їх відповідність дитячому колективу;
- ✓ відповідність способів роботи визначеним цілям і змісту;
- ✓ наявність чітко продуманої логіки заняття, наступність етапів;
- ✓ чітка організація початку заняття, мотивація дітей на освітню діяльність;
- ✓ створення сприятливої психологічної атмосфери ;
- ✓ активна позиція дитини (активізація пізнавальної й практичної діяльності, залучення кожної дитини в діяльність);
- ✓ повне методичне забезпечення й оснащення заняття необхідними засобами;

- ✓ врахування санітарно-гігієнічних норм;
 - ✓ забезпечення оптимального часового й здоров'язберігаючих режимів;
- добре знання матеріалу [17, с. 19].

Перш, ніж говорити про специфічні умови ефективної роботи з дітьми різних вікових категорій слід розглянути принципи, на яких базується соціальна взаємодія суб'єктів освітнього процесу в різновікових групах:

- ✓ принцип інтеграції й диференціації соціальних інтересів дітей в різновіковій групі (відображає взаємообумовленість особистих і групових інтересів у спільній діяльності учнів);
 - ✓ принцип варіативності вибору форм взаємодії старших і молодших школярів (передбачає постійне оновлення змісту й форм спільної діяльності здобувачів освіти різного віку);
 - ✓ принцип динамічності й поліваріативності рольової участі здобувачів освіти в соціальних взаєминах різновікової групи (надання широкого поля вибору й можливості виконання дітьми своїх ролей);
 - ✓ принцип референтності й нонконформізму (стосовно учасників взаємодії не припускається пригнічування особистості в референтній групі, незалежно від віку й соціальної ролі, яку виконує здобувач освіти);
- принцип саморозвитку й самоорганізації життєдіяльності різновікової групи здобувачів освіти (добровільне об'єднання дітей, надання їм можливості самостійно вирішувати питання життєдіяльності групи) [17, с. 21].

На основі аналізу вищеназваних принципів нами визначено три взаємопов'язані соціально-педагогічні умови, що є специфічними і необхідними для ефективного педагогічного процесу в різновіковій групі в закладах позашкільної освіти. До них належать:

- ✓ проектування пізнавальної діяльності дітей (створення на основі прогнозу таких технологій, використання яких при побудові реальної педагогічної дії має сприяти досягненню поставленої мети, сприяти розвитку всіх учасників педагогічного процесу);

- ✓ педагогічне регулювання взаємодії дітей різного віку (організація взаємонавчання – оволодіння знаннями, вміннями, навичками в процесі взаємного впливу учнів один на одного. При цьому, залежно від ситуації, кожен член групи може тимчасово виконувати роль вчителя або учня);
- ✓ діалогова форма взаємодії педагогів й учнів (особлива позиція вчителя, стиль його спілкування з дітьми, що передбачає сприйняття дитини як свого партнера з розв'язання проблеми, наявність рівноправного діалогу з дитиною). Дотримання цих умов дозволяє «відчувати» учня, краще взнати, зрозуміти й подумки стати на його позиці, а тому швидше дійти згоди та узгоджених дій. Повага та довіра до дітей, щирий обмін думками з партнерських позицій активізують пізнавальну діяльність, бажання досягати успіхів в освітньо-виховній діяльності. Під час таких занять здобувачі освіти можуть обговорити з педагогом перебіг розв'язання навчального завдання, уточнити незрозумілі деталі. Крім того, в дітей з'являється можливість порадитися із розв'язанням особистих проблем, що не стосуються освітньо-виховного процесу [17, с. 23].

Тому, крім високого рівня професійної підготовки, педагоги мають володіти розвинутими організаторськими здібностями, володіти навичками спілкування з дітьми різного віку, методами організації й проведення тренінгів й організаційно-діяльнісних ігор.

Слід зауважити на важливій ролі тренінгових занять в розв'язанні проблеми взаємодії з різними людьми, допомагають школярам осмислити себе як партнерів, регулюють свою поведінку.

У силу цього в різновіковому колективі оцінюються не лише досягнення в опануванні знань, умінь і навичок, але й рівень взаємодії між дітьми й педагогами, дітьми і дітьми.

3.3. Із досвіду роботи в різновіковій дошкільній групі закладу дошкільної освіти

Дошкільна освіта розглядається сьогодні не лише як етап підготовки до школи або життя, а як самоцінне явище. Саме в дошкільному віці закладаються всі основні якості майбутньої особистості.

Оскільки основна методична література з дошкільного виховання розрахована на заклади з одновіковим складом групи, доволі складно досягати поставленої мети в межах Державного стандарту.

Найголовніша особливість організації роботи в різновіковій групі – це пріоритетна важливість індивідуального підходу до кожної дитини. Організуючи спільну діяльність дітей різного віку, доводиться розв'язувати численну кількість супровідних педагогічному процесу завдань: малюки вчаться набагато швидше, наслідуючи в усьому старших дітей, а старші стають толерантнішими до молодших.

Із досвіду можемо стверджувати, що подібна атмосфера може бути створена лише в невеликій групі, в якій індивідуальний підхід дійсно можливий.

У першу чергу слід створити сприятливі умови для режимних моментів. Столи й стільці було розташовано відповідно до зросту дітей. Правильне розташування меблів дає можливість диференціювати тривалість режимних процесів, висувати перед дітьми одного віку однакові вимоги, і, навпаки, урізноманітнити діяльність дітей різного віку.

При плануванні й організації занять необхідно дотримуватися переліку, кількості занять на тиждень. Встановлений програмою для дітей кожного року життя. Необхідно прагнути до реалізації й інших важливих вимог дошкільної педагогіки: про дотримання часу проведення занять, їх послідовності й сполучуваності.

У групі були діти двох вікових категорій: молодшого і старшого дошкільного віку (чотирьох і шести років).

Перше, на що слід звернути увагу, – це різна тривалість занять, особливо між дітьми чотирьох і шести років.

При проведенні таких занять доводиться тримати в полі зору всіх дітей, приділити кожному увагу, а також врахувати настрій кожної дитини та її зацікавленість у даному конкретному занятті, забезпечуючи розвиток у відповідності до їх вікових та індивідуальних особливостей.

Для дітей трьох-чотирьох років заняття має тривати 20-25 хвилин. Чим же займаються в цей момент інші діти?

Якщо заняття передбачає роботу за столом (малювання, ліплення, аплікація тощо), то для них організовується діяльність за вибором: малювання, самостійне конструювання із кубиків, легоконструктора або робота у додаткових зошитах. У перебігу заняття діти старшого віку можуть допомогти молодшим і роблять це, як правило із задоволенням.

Після завершення роботи з дітьми молодшого віку, організовується перерва для дітей усієї групи. Слід зауважити, що фізкультхвилинки під час заняття роблять усі діти.

Після перерви починається заняття із старшими дітьми. Тепер вже для дітей молодшого віку організовується діяльність за вибором, при цьому спостерігаючи за заняттям старших. І слід відмітити, що чотирирічні діти через певний час майже оволодівали тими вміннями й навичками, розвиток яких здійснювався у старших.

На сьогодні актуальними є інтерактивні форми, що дозволяють задіяти всіх учасників процесу й реалізувати їх творчі здібності, втілити наявні знання й навички в практичну діяльність.

Як забезпечити активність й працездатність дітей усіх вікових груп? Необхідно уникати тривалих бесід, багатослівних пояснень (краще застосовувати метод демонстрації), знаходити правильний темп і ритм будь-якої діяльності. Доцільними будуть і хорові відповіді дітей всіх вікових підгруп, але за умови, що всі добре зрозуміли завдання. Наявність наочного матеріалу буде підтримувати увагу й працездатність дітей різного віку.

Велике значення має організація розвивального середовища в групі. Створюючи його слід врахувати особливості дітей, вік, рівень розвитку, інтереси, нахили, здібності, гендерну приналежність, особистісні особливості. У групі діти із задоволенням грають в куточках: «Жива кімната», «Гараж», «Будинок для ляльки», «Салон краси», «Дидактичний стіл»; для малюків – «Центр піску й води», «Художня майстерня олівця».

До речі, в одну й ту ж гру можуть грати діти різного віку. Її варто починати з маніпулювання, а потім ускладнювати за рахунок розвивальних і пізнавальних завдань. Це можливо, якщо підбрано гру, що містить як одну-дві дії для малюків, так і одне-два складних завдання для дітей старшого віку.

Доцільним у роботі з такими різновіковими групами є використання квестів. Адже квест – це командна гра, тому в підгрупі можна об'єднувати дітей різного віку. При цьому при проходженні етапів підгрупи не розділяються, а діють спільно.

Висновок до третього розділу

За умови різновікового навчання здобувачам освіти надається справжня свобода у визначенні темпу, траєкторії, просування, предмета вивчення, і тому при такій організації є можливість найбільш повно реалізувати особистісно орієнтоване навчання. Звідси основний її зміст: вільна педагогіка не повинна нічого насильно формувати, але повинна створювати умови для включення кожної дитини в природні види діяльності, створити для включення дитини, створити сприятливе середовище для її розвитку.

По-перше, на заняттях в різновікових групах в закладах позашкільної освіти мають забезпечувати можливість індивідуального темпу навчання кожного здобувача освіти, індивідуальний вибір кожним «глибини» засвоєння освітніх програм.

По-друге, роль педагога на таких заняттях – організувати різноманітні види спільної діяльності дітей й керувати системою взаємин (педагог – діти, діти – діти) в перебігу цієї діяльності.

По-третє, свобода як усвідомлена необхідність може бути досягнута в освітньому процесі в різновікових групах в закладах позашкільної освіти лише за умови цілковитої адекватності мотивів діяльності здобувачів освіти їх сфері потреб.

ВИСНОВКИ

Отже, дослідники стверджують, що не менше як 110 днів на рік дитина вільна від шкільних занять, не зайнята уроками. Але дитина ніколи не буває вільною від себе. Підростаюча особа очікує від світу розмаїття, і серед тих можливостей вибору, які їй надає природній плин життя, серед цінностей та пріоритетів побуту, цілком місце цінностям позашкільної освіти. Ніхто не має право позбавляти дитину можливості обрати середовище, де вона може виявити себе. Достатньо обрати справу до душі, виявити вподобання дитини, і можна розвивати її здібності в найрізноманітніших напрямках.

Позашкільна освіта, на відміну від шкільної загальної освіти не має фіксованих термінів завершення, її можна почати в будь-якому віці й у будь-який час навчального року, послідовно переходячи від однієї сходинки до іншої. Результатом додаткової освіти може стати хобі на все життя або навіть визначення майбутньої професії.

Сьогодні той час, коли не можна розраховувати лише на навчальний процес, час долати стереотип сприйняття позашкільної освіти як другорядної і зрозуміти, що вона об'єктивно має можливість об'єднувати в єдиний процес навчання, виховання й розвиток дитини. Позашкільна освіта покликана забезпечити додаткові можливості для духовного, інтелектуального, фізичного розвитку, задоволення творчих й освітніх потреб сучасної людини, а тому для досягнення такої мети необхідно створювати відповідні умови для роботи з дітьми різних вікових категорій в закладах позашкільної освіти.

Плануючи роботу з дітьми різних вікових категорій в закладах позашкільної освіти, педагог має обов'язково передбачувати комунікативно-виховний аспект заняття: добір методів і прийомів роботи, за яких діти молодшого і старшого віку будуть взаємодіяти.

Основну увагу слід приділяти не кінцевому продукту освітнього процесу, а продумати види робіт відповідно до вікових особливостей дітей, зменшити власну роль на занятті, даючи можливість старшим виконувати роль наставника, при цьому контролюючи ситуацію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Баранова В. А. Організаційно-психологічні особливості позашкільних навчальних закладів як освітніх організацій. Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Ін-ту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. 2020. Том I : Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія. Вип. 55. С. 3-9
2. Баряхтян М.М. Специфіка діяльності соціального педагога в культурнодозвіллевій сфері. Соціалізація особистості: зб. наук. пр. Т 21. Київ: Логос, 2003. С. 74-83
3. Берека В. Є. Соціально-педагогічні основи розвитку позашкільної освіти в Україні (1957 – 2000 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки». Київ, 2001. 20 с.
4. Биковська О. В. Стратегічні напрями позашкільної освіти. Позашкільна освіта: стратегії, інновації, практика: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. 21-23 травня 2009 / Міністерство освіти і науки України, Національний еколого-натуралістичний центр. Суми: ПП «Рудень С. І.», 2009. С. 164 – 176.
5. Брижак Н.Ю. Методика гурткової та клубної роботи в загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах : навчальний посібник. Київ: Логос, 2017. 126 с.
6. Вербицький В. В. Про стан і перспективи розвитку позашкільної освіти. Позашкільна освіта: історичні поступи та здобутки: зб. матеріалів Всеукраїнської педагогічної конференції, Київ, 2–3 грудня 2008 р. / за заг. ред. доктора педагогічних наук Вербицького В. В. Київ: АБЕРС, 2008. С. 5 -18.
7. Гвоздь Л. Особливості формування Я-концепції підлітка. Науковий вісник Чернівецького університету. Педагогіка і психологія: зб. наук. праць. Чернівці: «Рута», 2001. Вип. 128. С. 69-73
8. Гуменюк О.Є. Особливості ситуативного та вікового розвитку Я-концепції. Психологія і суспільство. 2005. №1. С. 46-62

9. Дрозд О. В. Особливості підготовки педагогічних працівників для толерантної взаємодії у позашкільних навчальних закладах. Науковий вісник Ужгородського нац. ун-ту. Серія «Педагогіка. Соціальна робота». 2008. № 14. С. 44–46.
10. Закон України «Про позашкільну освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1841-14#Text> (дата звернення: 07.03. 2023)
11. Зверєва І.Д. Соціальна педагогіка : Мала енциклопедія. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 336 с.
12. Зязюн І. Аксиологічні критерії вікової психології. Естетика і етика психологічної дії. 2013. Вип. 5. С. 21-42.
13. Калашник Н. Г., Бутенко О. В. Стратегія розвитку позашкільного навчального закладу у XXI столітті. Позашкільна освіта: історичні поступи та здобутки: зб. матеріалів Всеукраїнської педагогічної конференції, Київ, 2–3 грудня 2008 р. / за заг. ред. доктора педагогічних наук Вербицького В. В. Київ: АБЕРС, 2008. С. 63 – 65
14. Калініна Л. М. Стратегія інноваційного розвитку позашкільного навчального закладу. Директор школи, ліцею, гімназії: наук.-практ. журн. для керівників закладів освіти. 2012. № 2. С. 76–82
15. Капська А.Й., Безпалько О.В., Вайнола Р.Х. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи. Київ: Науковий світ. 2001. 129с.
16. Кириленко, Т. С. Психологія: емоційна сфера особистості: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: Либідь, 2007. 253 с.
17. Ковбасенко Л. Організаційно-педагогічні основи діяльності сучасного позашкільного навчального закладу. Шкільний світ. 2003. № 22 – 24. С. 2 – 25.
18. Колесніченко Л.А., Борисенко Л.Л. Основи психології та педагогіки: навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. Київ: КНЕУ, 2002. 157 с.
19. Кутішенко В. П. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій). 2-ге вид.: навч. посіб. Київ: Центр навчальної літератури, 2010. 128 с.
20. Кутішенко В.П. Ставицька С.О. Психологія розвитку та вікова психологія: Практикум: навч. посіб. Київ: Каравела, 2009. 338с.

21. Ларцев В.С. Формування особистості: детермінанти, проблеми, перспективи (соціально-філософський аналіз) автореф. дис. ... д-ра філософ. наук : 09.00.03 / В.С. Ларцев ; Ін-т філос. ім. Г.С. Сковороди НАН України. Київ, 2003. 31 с.
22. Ляховець Л.О. Соціальний інтелект: поняття, функції, структура. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка. Серія «Психологічні науки»: зб. наук. праць у 2-х т. / гол. ред. М.О. Носко. Чернігів : ЧНПУ, 2013. Вип. 114. Т. 1. С. 128-134.
23. Майструк Г. І. Інноваційні технології та їх роль у підвищенні якості навчально-виховного процесу в позашкільних навчальних закладах. Позашкільна освіта: історичні поступи та здобутки: зб. матеріалів Всеукраїнської педагогічної конференції, Київ, 2–3 грудня 2008 р. / за заг. ред. доктора педагогічних наук Вербицького В. В. Київ: АБЕРС, 2008. С. 99-101
24. Мельник І. С. Педагогічна психологія: дошкільний вік: навчальний посібник для студентів напряму підготовки «Дошкільна освіта». Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2013. 128 с.
25. Мусаєв К. Ф. Підготовка педагогічних кадрів для позашкільних закладів освіти. URL: https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2010/7_2010/4.pdf (дата звернення: 19.03.2023)
26. Павлова Л. М. Організація методичної роботи у позашкільних навчальних закладах: методичні рекомендації. Київ: Навчальна книга, 2005. С. 184
27. Пальчевський С. С. Соціальна педагогіка. Київ: Кондор, 2005. 270 с.
28. Поліщук В. М. Вікова і педагогічна психологія : навчальний посібник. Суми: Університетська книга, 2019. 352 с.
29. Положення про всі види позашкільних навчальних закладів. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/433-2001-%D0%BF#Text> (дата звернення: 07.03.2023)
30. Пустовіт Г.П. Деякі аспекти методології позашкільної освіти. Шлях освіти. 2000. № 2. С. 11 – 15

31. Пустовіт Григорій Петрович Дидактичний аспект мети і цілей навчання та виховання учнів у позашкільних навчальних закладах. Позашкільна освіта: історичні поступи та здобутки: зб. матеріалів Всеукраїнської педагогічної конференції, Київ, 2–3 грудня 2008 р. / за заг. ред. доктора педагогічних наук Вербицького В. В. Київ: АБЕРС, 2008. С. 236-248.
32. Рись М.Ю. Роль соціального педагога в розвитку творчості старших підлітків у позашкільній діяльності. Вісник Запорізького національного університету: збірник наукових праць. Серія «Педагогічні науки». / за ред. Локарева Г.В. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2013. С. 58-64.
33. Савчин М.В., Василенко Л.П. Вікова психологія: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2005. 360с
34. Сергеєнкова О.П., Столярчук О.А., Коханова О.П., Пасєка О.В. Вікова психологія: навч. посіб. Київ: Центр навчальної літератури, 2012. 346с.
35. Сорочинська В. Є. Організація роботи соціального педагога: навчальний посібник. Київ: Кондор, 2005. 198 с.
36. Тихенко Л. В. Науково-методична діяльність як ефективний засіб оптимізації навчально-виховної, організаційної та методичної роботи в позашкільних навчальних закладах. Педагогічні науки: теорії, історії, інноваційні технології. 2010. № 4 (6). С. 220 – 230.
37. Тихенко Л. В. Розвиток позашкільної освіти України в контексті концептуальних ідей болонського процесу. Позашкільна освіта: історичні поступи та здобутки: зб. матеріалів Всеукраїнської педагогічної конференції, Київ, 2–3 грудня 2008 р. / за заг. ред. доктора педагогічних наук Вербицького В. В. Київ: АБЕРС, 2008. С. 37 - 43
38. Токарева Н. М. Шамне А. В. Вікова та педагогічна психологія: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Академвидав, 2017. 548 с.
39. Філатєва Т. В. Позашкільна освіта як історико-педагогічна проблема. URL: <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN28/20.pdf> (дата звернення: 18.03.2023)

40. Фіцула М. М. Педагогіка: навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. 3-тє вид., перероб. і доп. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2005. 232 с.
41. Флярковська О. Позашкільна освіта в системі освітнього простору. Позашкілля. 2016. № 1. С. 18–22
42. Харченко С. Я. Організація вільного часу школярів: навч.-метод. посіб. / С. Я. Харченко, І. В. Белецька, Т. С. Гаміна. Луганськ: Альма-матер, 2007. С. 14 – 32
43. Цвірова Т. Д. Розвиток дитячої творчості в умовах позашкільного закладу: сторінки історії та сучасність. URL: <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN9/10tttdits.pdf> (дата звернення: 19.03.2023)
44. Шамне А.В. Динаміка і особливості становлення новоутворень самосвідомості в період переходу від дитинства до дорослості // Зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. С.Д. Максименка. Київ: Гнозис, 2005. Т. VII. Вип. 4. С. 381-394.
45. Шамне А.В. Новоутворення психічного розвитку як предмет дослідження: методологічні аспекти. Актуальні проблеми психології. Том I: Соціальна психологія. Психологія управління. Організаційна психологія: зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки. Київ: Міленіум, 2002. Ч. 8. С. 205-216.